

akkor egyszerre — visszafelé — hamissá válna minden gondolat, kétely, áldozatvállalás, szenvedés. Ám igazi tragédiává sem lényegülnek ezek a drámák és a bennük levő sorsok. Talán csak Klára — a három közül legjobb, talán ma is eljátszható Határok nőalakja — mérhető azzal a tragédiai mércével, amelyet Sinkó *a Sorsdöntő levelek* előszavában így fogalmaz meg: „A görög tragédia szerint az ember a sorsnak olyan áldozata, aki fölötte áll... a sorsának akkor, ha szenvedélyesen tudatos emberként reagál rá...”

S ami különösen szép, hogy Sinkó épp egyetlen, leginkább tragikus hősnének nem adja kezébe a revolvert.

JEGYZETEK AZ EGY REGÉNY REGÉNYE ETIKAI ÖRÖKSÉGÉRŐL

BOSNYÁK ISTVÁN

„Minek szóvátenni azt, ami ma már múlt? (...) Mire jó a halottidézésnek ez a meddő szenvedélye, mikor a jelenkor emberének a jelenkor problémáival kell megküzdeni.

De hisz épp ez az. Csak az élő ember, csak a jelen, melyben a jövő sorsa is eldől, csak az élet az, ami szóra érdekes. (...)

Megtanultuk: nincs az az eszme, de az a társadalmi rendszer se, mely önműködően szabaddá teszi az embert.

Minden forradalmi koncepciónak, megvalósulása minden történelmi fokozatán, a lankadatlanul megújuló újabb megismerések és bírálathoz kell módosulnia. Mindannak, ami megvalósult, az ember anyagi és erkölcsi szükségletének, mint legfőbb kritériumnak megfelelően kell szüntelenül újjá értékelnie saját létét és eredményeit.

»A Szombat az emberért teremtetett, nem az ember a Szombatért« — ennek az ősi, evangéliumi lázadásnak nem múlt el az időszerűsége. A humánumnak e fundamentális irányelve nélkül az eszme és minden igazság — ihlető, embert felszabadító erőforrás helyett öncélú, vakító és vak fétissé válik.

S akiknek egy eszme vagy társadalmi rend fétissé vált, azok lehetnek vagy lehetnek személyszerint bármily nemes, lelkes és minden áldozatra kész emberek is — sőt, mennél inkább készek minden áldozatra, annál inkább elkerülhetetlen sorsuk lesz az az önmegtagadás, melynek megvan ugyan a pátosza, de mégse egyéb, mint rendszeresen és sikeresen keresztülvitt erkölcsi és szellemi öncsonkítás, melynek végső következménye az emberi viszonylatok gyilkos dehumanizációja — ad maiorem gloriam dei.”

(Sinkó Ervin: Még egy utóirat [az *Egy regény regényéhez*], 1965)

Századunk magyar irodalmában a sinkói életmű képviseli forradalom és erkölcs, politika és etika viszonyának legsokoldalúbb és legintenzívebb megközelítését.

Amíg a felszabadulás előtti életműrészlet, sommásan szólva, a korszerű erkölcsi szenzibilitás és a mozgalmi létforma kapcsolatát, illetve a forradalmi cselekvés és inaktivitás etikai problémakörét a fegyveres győzelmet *még ki nem vívott* mozgalom és forradalmi harc viszonyai között vizsgálja, addig az 1945 után kilombosodó sinkói alkotótevékenység ugyanezt a tematikát immár a fegyveres győzelmet *kívívott* forradalomra vonatkoztatja.

E második időszak legértékesebb dokumentumát — pusztán ilyen szempontból nézve — kétségtelenül az 1935/39-es moszkvai és párizsi naplójegyzetekre alapuló, horvátul már 1955-ben megjelent emlékirat, az *Egy regény regénye* képezi.

Ez a monumentális mű — a sztalini „szocializmus-modell” politikai és esztétikai valóságának könyörtelen marxista demisztifikálása mellett — tetten ér és időállóan lemeztelenít egy sajátosságosan eltorzított erkölcsiséget is. Hogy *milyen* szellemi, politikai és etikai platformról, s *milyen* alkotói szándékkal teszi ezt, arról jól tanúskodik — ezért is idéztük ilyen hosszsan — a mottóként vett utóirat is, a mű tervezett második kiadásához.

Jegyzeteink viszont, ezen túlmenően, azt szeretnék vázolni, hogy 1. milyen erkölcsszociológiai és 2. erkölccpszichológiai tanulásai vannak e kapitális Sinkó-műnek, s e kettős tapasztalatkörre alapozva, 3. milyen általánosabb, erkölcsfilozófiai és normatív-etikai elveket és igényeket affirmál, miközben nemcsak pusztán történeti/dokumentáris, de igen értékes *posztulatív* hivatást is teljesít.

1. A piramidális alakzatú rendszer piramidális szerkezetű közerkölcs

A rekonstruált naplóként megírt emlékirat erkölcsszociológiai valóságában az emberi egyedek azon mechanikus tömege — állközössége — képezi a legszélesebb alapot, amelyet *Ténylegesen* jórészt megfosztottak az erkölcsi szubjektum közismert alapismérveitől is. *Ideologikusan* viszont — a Nép tökélyig vitt szószátyár hipertrofálásával — mítikus magasságokba emeltek.

A *konkrét* egyes embernek, a dolgozó és alkotóegyednek e képmutató sztalini értékrendszerben az a *valós hely* szabta meg a tényleges érték-(telenség)ét, amelyet ez az egyed az államkapitalista/bürokratikus termelési, elosztási és döntéshozatali rendszerben elfoglalt.

Nemcsak a jellegzetesen sinkóinak is mondható, a hitessége mellett is viszonylag éber kritikai látás és objektív tájékozódás, de a személyes tapasztalatok is — az *Optimisták* kéziratának két évig tartó vesszőfutása, az állandó kilincselés a moszkvai szerkesztőség-labirintusokban, a „Mosz-

filym"-mel kötött s végül is bíróságon végződő munkaviszony, a moszkvai magyar emigráció körében szerzett információk, de nem utolsósorban a 14 000 munkást foglalkoztató golyóscsapágygyárban (is) rendelő orvos feleség személyes tapasztalatai — a *közvetlen* megismerés hitelével tanúsítják szerzőnknek: a harmincas évek moszkvai valóságában, a forradalmi proletariatus győztes államának fővárosában a legalacsonyabbtól a legmagasabb társadalmi intézményig voltaképpen mindenütt az az alkalmazott-típus a leggyakoribb, akinek magatartása nemcsak hogy forradalmárra, az emberiség egészét átfogó forradalmi gondolat szenvedélyes és merész harcására *nem* emlékeztet, de épp ellenkezőleg; a szerepét átlátszóan rosszul játszó, örökösen tojástáncot járó — Rosenkrantzot és Guildensternst testesíti meg... „Mintha láthatatlanul mindig jelen volna, megfélemlítően ott lebegne fölöttük és körülöttük valami felsőbb hatalom — valami, ami annyira kiszámíthatatlan s amitől úgy inukba száll a bátorság, hogy legszívesebben semmit se kezdeményeznének, mert ha, sajnos, a semmittevéés is negatív értelemben cselekedet, mégis kevésbé kockázatos, mint megtenni valamit, vállalni a felelősséget egy önállóan elhatározott cselekedetért. Mindenesetre viszonylag kevésbé kockázatos a halogatás, és nem viszonylagosan, hanem abszolúte biztosabb, ha sikerül megtalálniok a módját, hogy ténylegesen ne legyen döntő részük abban, amit formálisan tesznek vagy nem tesznek.”

A tényleges öntevékenység, a felelősségteljes ön-igazgatás elenyésző lehetőségétől is megfosztott emberi egyedeknek e társadalmában, a végsőig centralizált — piramidális felépítésű — társadalmi mechanizmusban az erkölcsi értékrendszer sem lehetett más, csakis — piramidális szerkezetű. Az „erkölcsi felépítmény” ti. csak így simulhatott hozzá „természetszerűen” a rendszer gazdasági és társadalmi szerkezetéhez, s alapvetően fontos történelmi hivatása, korrekatív funkciója helyett így érvényesülhetett leginkább — az apologetikus.

Az *Egy regény regényében* e globális rendszerhez simuló erkölcsi értékrend legalsó lépcsőfokán a felelősségteljes erkölcsi szubjektum ismérveitől — a rendszer egész logikájából következően — „természetszerűen” megfosztott, önállótlan, „fölfelé” mindig kiszolgáltatott emberi egyed áll. Fölötte viszont — az értékkála közepén — egy ideologikus, nem-valós, fiktív erkölcsi instancia foglal helyet. Azon „erkölcsi közvélemény”, amelynek a napidirektívák és rendszeres tudatmanipuláció révén egy más, egy *valóságos* fentebb instancia szabja meg, hogy miről mi is legyen — a „morális véleménye”. Ez a valóságos instancia pedig: a sztalini állami és pártvezetőség, különböző területi szinteken. Az az országos vezető elit, amely *ténylegesen* csak egyirányú kommunikációt tart fenn az autonóm termelői, társadalmi és erkölcsi egyediségüktől megfosztott egyedek állkolektívumával, a „köz”-zel: a fentről lefelé haladót, a direktivisztikusát. Illetve, más szóval: a centralisztikusát, a lenini *demokratikus* centralizmusból a demokratikus elemet — „sikerrel” száműzött. E piramidális erkölcsi

értékrendszert aztán Sinkó emlékiratában is a történelmi tényállásnak megfelelő, a legfelsőbb vezető elit instanciáján is felül álló meta-instancia, a Népek Boldogítója tetőzi.

A „köz”-erkölcs mechanizmusának e hierarchikus és végső soron egyetlen deifikált Ítélobíróban kicsúcsosodó építményét egy módszeres tudatmanipulációval kitermelt emberideál és sajátágosan eszményi erkölcsi magatartásforma támasztotta alá. Az emlékirat egy helyütt úgy határozza meg e manipulatív eszményt, hogy a harmincas évek Szovjetuniójában „olyan embert akarnak formálni, aki egész szellemi struktúrájában a hamleti vagy fauszti típus teljes negációja. Egy embert, akinek ne legyenek olyan kérdései és kétségei, amelyre már előzőleg nem állnának készen a feltétlenül elfogadható, kétséget kizáró autoritatív válaszok. A szovjet ideál olyan ember, aki maximális szorgalommal sajátítja el az autoritatív és minden további kérdést már csirájában feleslegessé tevő, kidolgozott feleletek sorát.” E siralmasan-alacsony „tanítványa” szintre sülyesztett embereszményt másutt meg — a Népek Tanítójának ízléstelen kultuszáról szólva — úgy konkretizálja az emlékirat, hogy a sztálini rendszer „a kizárólag Hitlernek hódoló, módszeresen dehumanizált hódító nemzet ellenében mind félreérthetlenebbül alakítja ki a maga eszményképét: a csak Sztalinnak hódoló, »tanítvánnyá« redukált embert, aki kérdései végleges határaként a Tanító feleleteit és utasításait ismeri el, s e határon belül — ez az eszménykép — spontánul derűs, magával és a dolgok menetével elégedett, gyermekien bizakodó és még hálás is.”

Hogy aztán ez a módszeresen szorgalmazott, manipulatív eszmény végül is „sikeresen” testesült meg, azt az emlékirat szerzője a kirakatpörök tragikus szereplőinek teljes demoralizáltságán tapasztalja a legnagyobb döbbenettel: Október forradalmi klímáját a sztálini rendszernek olyannyira „sikerült” egy ízig-vérig *alattvalói* klímává torzítani, a *szófogadást* forradalmi erényként érvényesíteni, a jobbra törekvő emberi egyed *kritikus gondolatát* s az emberinek a fogalmától elválaszthatatlan *minimális emberi büszkeséget* is államellenes bűnné kamuflálni — hogy még Október egykori legendás forradalmárai is tragikusan-túlbugzó és önmegalázó „tanítványként” viselkednek a megrendezett tárgyalásokon. Anélkül, hogy „vallomástevő” szavukban egy szikrája is felvillanna az elementáris emberi büszkeségre legalább valamelyest is emlékeztető ön-tudatnak.

A korszerű, deteologizált, „középkoriságától” megfosztott emberi erkölcs nyilván ott kezdődik, ahol jelen van a viszonylag autonóm, a tetteiért, aktivizmusáért (s persze a passzív félreállásáért is) mindenkeltőtt és első-sorban *önmagának*, a maga viszonylag szuverén erkölcsi szenzibilitásának felelős emberi individuum. Az az erkölcsi szubjektum, akinek a társadalmi praxis egészében, s így az erkölcsi szférában is adva van a *felelősségteljes választás* gyakorlati lehetősége.

A sztálini rendszer viszont már az *Egy regény regénye* fent vázolt erkölcspszichológiai valóságával is *lehetetlenné* tette az ilyen emberi egyéniség

tömeges kialakulását és általánossá levését a korabeli szovjet társadalomban. Ha ehhez hozzávesszük még az emlékirat azon tanulságát is, hogy a sztalin állam a tökélyig fejlesztette a gyanú közszellemét, a besúgórendszert és a „preventív igazságszolgáltatás” azon szörnyűséges, gyakorlati irányelvét, hogy inkább több száz *ártatlan* ember is lakdjon, mintsem hogy egy, aki árthatna az államrendnek, szabadlábban maradjon — akkor nyilvánvalóvá lesz a tömegméretű demoralizálódás objektív, erkölcszsociológiai alapoka. Nyilvánvalóvá lesz, hogy a szörnyű történetekkel szembeni politikai és erkölcsi szembehelyezkedés elmaradásának nem az emberi „gyávaságban” kell keresni a magyarázatát, hanem a gazdasági, politikai és jogi *rendszerben*, s a dolgozó és alkotóembernek e rendszerben betöltött *nyomorúságos szerepében*.

A negatív erkölcszsociológiai valóság morális szubjektumot és emberi erkölcsiséget felörlő jellegére az *Egy regény regénye* két alapvető történelmi magyarázatot — magyarázatot, s nem fölmentést! — talál: Október világforradalmi lendülete annak idején tragikusan megtört a nemzetközi munkásmozgalom gyengeségén, s az egyetlen győztes forradalomnak ilyen módon a „szocializmus egy államban” hátrányos viszonyai között kellett megszilárdulnia és kialakítania az önnfenntartás politikai eszközeit és módszereit, mégpedig a cári múlt negatív hagyományával is kezelve; másrészt viszont Hitler hatalomra jutása és a „nemzetiszocialista” Németország fenyegető veszedelme ugyancsak oka — és ürügye! — volt a sztalin politika demoralizálódásának, az alapvető politikai erkölcs fölszámolásának s a politikai jezsuitizmus tökélyre emelésének.

Ezek a történelmi tények — mint majd látni fogjuk az emlékirat normatív-etikai tanulságainak számbavételénél — meggátolták Sinkót abban, hogy etikai idealizmussal ítélje meg a harmincas évek Szovjetuniójának embertelen közérkölcset. Ugyanakkor viszont *nem* gátolták meg abban, hogy — épp az adott erkölcszsociológiai normatív-etikai szubjektivizmussal ítélje meg az egyes-emberi erkölcs már-már szükségszerű megtörését és tragikus kapitulálást a piramidális alakzatú gazdasági, politikai, jogi és erkölcsi rendszerben. Íme, csak egyetlen példarészlet ennek bizonyítására:

„Kollektív csalás eredményeképpen mindenki úgy tett, mintha valamennyien egyetlen egységes egyetértő kollektívumot alkotnánk, noha csak a csalás volt kollektív, míg az a tele torokból hirdetett népakarat és közvélemény itt a valóságban egyáltalán nem létezett; ami létezett, az egy felülről szuggerált, de mindenkinél erősebb fantom volt. Aki csak tehetett, igyekezett elrejtetni a maga magányos személyét az elrendelt »szovjet közvélemény« mögé, igyekezett láthatatlanná válni úgy, hogy belevegült abba a fiktív kollektívumba, amelynek létét »fentről« deklarálták, s amelyről mindenki deklamált, s melyhez mindenki igyekezett hozzáhasonulni, mert ez a fantasztikus mimikri volt az egyetlen módja annak, hogy az ember megmenekedjék a mindenkire leselkedő veszedelmek

elől. Akinek nem sikerült ez a mimikri, az egyszerre egyedül találta magát, úgy érezte, mintha egyedül ő volna magányos, teljesen elhagyatott egy világban és egy világ ellenében, melyben minden igazán emberi és emberien valóságos megszűnt valónak lenni és pusztá káprázattá vált, míg vele ellentétben a fantom (»a nép akarata« és »a szovjet közvélemény«) nevében egyedül az államhatalom a realitás, az a hatalom, melynek ellenállhatatlan sötét akaratát a skrupulus nélküli cinikus jogász és hóhér, az államügyész, Andrej Visinszkij képviseli.”

Íme a sinkói erkölcsszociológiai magyarázata annak, hogyan és mivel biztosította a sztalin rendszer, hogy 170 milliós lakossága egy szörnyűségesen korszerűtlen „tolsztojánizmusba” merevüljön, hogy erkölcsi szubjektivitásától megfosztva — „ellent ne álljon a gonosznak”. Amely pedig immár nemcsak alapvető emberi és erkölcsi méltóságát, de pusztá életét is veszélyeztette a gondosan kiépített, gigantikus lágerrendszerrel.

2. A dehumanizált erkölcsszociológia

Az *Egy regény regénye* a fent vázolt erkölcsszociológiai valóság mellett — s vele szerves összefüggésben — tartós alkotói és történelmi dokumentumot állít annak a sajátságosan eltorzult erkölcsszociológiának is, amely áthatotta az autonóm erkölcsiségétől rendszerbeli állapotokkal és viszonyokkal többé vagy kevésbé megfosztott korabeli szovjet állampolgárt.

Az emlékirat eközben a lakosság három főbb kategóriájának az erkölcsszociológiájához szolgáltat időálló adalékokat: a szovjet polgár, a sorban maradt s csak „belülről” lázadó kommunista-individuum s végül, a kiközösített forradalmár erkölcsszociológiájához. Vegyük sorba ezeket az adalékokat, a fenti kategóriák szerint.

A közönséges állampolgárok milliós tömegeiben, az *Egy regény regénye* tanúságaként, a rendszerbelileg éltetett és megkövetelt erkölcsi konformizmus, apologetika és „tanítványi” emberideál végül is kitermelt egy olyan paradoxális „erkölcsi közérzetet”, amely azt sugallta a hatása alá vont egyedek milliós sokaságának, hogy minél inkább mentesek a jobb és igazságosabb kívánságától — vagyis *minden* erkölcs alapvető mozgatórugójától, ama „Sollen” imperativusaitól —, s minél elégedettebben és apologetikusabban élvezik azt, ami van és ahogy van, — annál különb, sőt forradalmibb szovjet állampolgárok! „Az elégedettség valósággal erkölcsi legitimáció, és ilyen módon az önelégültség a forradalmi erények sorában kap helyet.”

E paradoxális „erkölcsi” közérzetnek az emlékirat lapjain fölsejlik aztán egy még paradoxálisabb erkölcsszociológiai folyománya. Amennyiben ti. az ily módon nemcsak ideológiailag, de erkölcsileg is preparált állampolgár úgy érzi, hogy sehogy se tudja utolérni ezt az úton-útfélen harsogott és

megkövetelt emberideált, akkor lassan kikezdi a rossz lelkiismeret s birtokába veszi a félelem: „fél attól, hogy rajtakaphatják, s vigyázni fog, hogy elkerülje a büntetést, melyet, ha valakire lesújt, megérdemeltnek kell tekintenie, mivelhogy titokban magán tapasztalja, hogy a legbuzgúbb igyekezet is csak megközelítheti, de meg nem valósíthatja a derűs ideált és e derűs ideál szigorú követelményeit.”

Micsoda paradoxon-sor! Rossz lelkiismeret amiatt, hogy nem lehet eléggé sikeresen likvidálni — a maradék-lelkiismeret létezővel szembeni jogos erkölcsi követelményeit! Büntudat amiatt, hogy nem lehet eléggé gondatlanul és eléggé derűsen szemet hunyni — az egyetemes bűnösség sejtelme és látványa, a létező szörnyű infámiája fölött! És rettegés a büntetéstől, mely nem az amoralitást, hanem az alapvető, minimálisra szűkített — emberi erkölcsiséget szankcionálja!

Az állampolgárok tömeges demoralizálódását, másrészt az egyes-emberi tehetetlenség érzése, még a legjobb intencióktól is vezérelt, legnemesebb erkölcsi tevékenység *képtelenségének* az érzete is nagymértékben elősegítette. „Valamiféle egyéni kezdeményezés annak érdekében, hogy az eseményeknek más irányt adjon, vagy legalábbis, hogy valaki valami módon befolyásolni akarhatná őket, önmagában oly abszurdum volt, amilyen senkinek eszébe se juthatott; a legkedvezőbb esetben az egyes ember csak afelől gondolkodhatott, hogy milyen módon alkalmazkodják egy fölülről, az ő személyes kívánságától és akaratától függetlenül teremtett helyzethez.”

Végül, de nem utolsósorban, a tömeges demoralizálás „hathatós” erkölcspszichológiai eszköze volt a konkrét embertől, a konkrét szovjet állampolgártól nemcsak „elidegenült”, de valósággal metafizikai magasságokba elrugaszkodott sztálini/visinszkiji Igazságszolgáltatás is. Az az irracionális jogi mechanizmus, amely az erkölcsi szubjektum alapismérveitől amúgy is megfosztott állampolgárban egy végső érzelmi terrorizáltságot váltott ki.

„... »Isten szeme mindent lát, látja a legelrejtettebb gondolatot is« — ez az elképzelés egy, még álmainkba is betolakodó emberfeletti titkos ellenőrről, főfelügyelőről, egy a minden lépésünket, minden idegrezzenésünket számon tartó korlátlan hatalmú Titkos Rendőrrel, aki egyben Bíró és Ítéletvégrehajtó is — ez az elképzelés az ismeretlen hatalmaktól szűkölő, tehetetlensége érzésének paroxizmusában hallucináló, félelmeiktől megnyomorított emberi szellem félelmeinek valósággal tökéletes definíciója, a terrornak mint szubjektív állapotnak a legfelső fokú megnyilvánulása” — emlékezik vissza egy helyütt az emlékirat szerzője a témához illő szarkazmussal az egykoron saját magán is tapasztalt érzelmi kiszolgáltatottságra, teljes védtelenségre, s a továbbiakban e remekül megragadott erkölcspszichológiai fenomén *kettős* arculatát rajzolja meg.

Ez a mindenhova elérő és mindent átfogó mágikus és zsarnoki terror egyrészt megfosztja az embert a magányához, szuverén individualitásához

és felelősségteljes önálló tevékenységéhez — erkölcsi aktivitásához — való jogától. Mint a középkori vallási terror, voltaképpen ez is az emberbe oltja „a mindig szűkülő rossz lelkiismeret mérgét”, s az *emberi* felelősséget az *alattvalói* felelősséggel helyettesíti. Illetőleg — tennénk hozzá mi, a gurvitch-i erkölcstipológiai fogalommal élve —, ezt a csontokba félemlített sztalinista „morált” is „az utólag hozott ítéletek erkölce” jellemezte: a megcsonkított, tényleges erkölcsi szubjektivitásától jórészt megfosztott morális szubjektum a döntéshozatal amúgy is ritka pillanataiban sem a maga benső erkölcsi törvényeihez igazodik, hanem azokhoz a külső elvárásokhoz és előre meghozott értékítéletekhez, amelyeket öneki utólag és szolgai módon csak meg kell „erősíteni” . . . Mintha e hatalmas elvárások önmagukban nem lettek volna eléggé — erősek!

Másrészt viszont, a terrorizáltságnak mint szubjektív érzelmi állapotnak ugyanezen fenoménje az emlékirat tanúságaként egy látszólag ellentétes, de a végeredmény tekintetében a fentivel mégiscsak azonos erkölcspszichológiai folyamatot is kiváltott a sztalini rendszer állampolgárában. Religiózus történelmi eredetere jellemzően, ez a pszichikai terrorizáltság ugyanis egyúttal meg is szabadította a terrorizáltat az üntim titkokkal együtt járó magányosság terhédtől, a titok felelősségétől, „mert hiszen a mindenható Titkos Rendőr, Bíró és Ítéletvégrehajtó mindent hasonlíthatatlanul jobban tud, mint bármely alattvalója” . . . Ez az alattvalói státusz viszont logikusan szüli a felelősségtől való *mentesülés*, az egyéni szabadságtól mint egyéni felelősségformától való *disszidálás* vágyát is: mivel az *emberi* felelősség az *alattvalóinál* lényegesen komplikáltabb feladatok elé állít, lényegesen nehezebb a legnehezebb alattvalói felelősségnél is, ez a religiózus fogantatású terrorizáltság „rengeteg fájdalmas emberi erőfeszítés szüksége alól mentesít, bizonyos specifikusan emberi erőfeszítéseket bűnnek nyilvánít, de egyben feleslegessé is tesz az alattvaló számára”.

Szökni tehát az autonóm egyediségtől, mely amúgy is a minimumra van torzítva, *szökni* az erkölcsi felelősségtől, melynek joga amúgy is kétségbe vonatott, *szökni* a felelősségteljes szabadságomtól, mely egyébként is mizérikus! — Az Erich Fromm-i létpsziológia ijesztő végtanulságát anticipálja tehát az *Egy regény regényének* a szerzője is, mégpedig, tragikus körülmények folytán, nem az imperialista nyugati civilizációnak, hanem az akkori egyetlen győztes forradalom országának, a sztalinista erkölcspszichológia valóságának a vetületeként. Hogy végül maga is egy szörnyszerűen dehumanizált „negatív utópia” lehetőségére rémüljön rá: „Ha sikerül megteremtteni a jó alattvalót, azaz a teljesen alattvalóvá redukált embert, akkor megszületett egy bizonyos harmonia, megszületett e diszharmonikus világban a harmonikus ember. Egy harmonia, mely nem öntudaton, hanem a teljes függőség és a teljes bizalom m e g s z o k á s á n, a szokás hatalmán épül.”

Nézzük ezek után, milyen főbb vonásokkal jellemzi Sinkó az *Egy*

regény regényében a sorban maradt, ideig-óráig megtűrt, de „odabent” súlyos vívódásokkal terhelt pártemberek — a szovjet és Szovjetunióban tartózkodó kommunisták —, tehát önnön erkölcspszichológiai valóságát is.

Itt legelőször egy történelmi tény — egy eszázadi planetáris történelmi tragédiát — kell fölemlíteni.

Nevezetesen azt, hogy az 1917-ben oly reálisnak — Lenin szerint is hónapok kérdésének — látszó világforradalom győztes kirobbanása helyett csak egyetlen államban győzött a fegyveres forradalom. Így aztán ez az egyetlen, a Föld egyhatodát alkotó gigantikus állam lett évtizedekre, pontosabban: egy negyedszázadra — a szocializmus (kritériuma és egyetlen tapintható értéke. Annak ellenére, hogy ez a szocializmus-modell a *cári feudalizmust* kapta történelmi örökségül, s nem pedig — mint annak idején a marxizmus klasszikusai is föltételezték — az évszázados történelmi előnyben levő *nyugati civilizációt, fejlett kapitalizmust*.

Nem kellett tehát a sztalini tudatmanipuláció áldozatának lenni ahhoz, hogy a korabeli kommunista-egyéniség mint erkölcsi szubjektum, mint a lappangó, kulisszák mögött zajló, de gyakran felszínre is törő, szörnyűségesen immorális folyamatok észlelője és lehetséges *aktív* fékezője ne ütközzön ismétlően — mint ahogy Sinkó is bele-beleütközött annak idején — a történelmi tényállásba: amilyen, olyan, de mégiscsak ez az *egyetlen* győztes forradalom állama, az egyetlen *reálisan* létező szocializmus-lehetőség, melynek *ellenében* ott és akkor, a harmincas évek Moszkvájában semmiféle más, alternatív realitásban se lehetett reménykedni s politikai és erkölcsi kritériumként megkapaszkodni.

Mondani sem kell, hogy ez a tragikus történelmi tényállás nemcsak a dogmatizálódott, de a szemellenző nélküli kommunista-individuumok erkölcspszichológiai „inkognitóját” is rendkívül ellentmondásossá, vívódóvá és önmarcangolóvá s kisebb vagy nagyobb mértékben, de szinte szabályszerűen meghasonlottá vagy megalkuvóvá is tette. Természetesen: közel sem az erkölcsi szubjektivitásban *ilyen* szempontból, a szóban forgó történelmi ténnyel *is* korlátozott emberi egyed pusztá „morális gyengeségének” köszönve!

Az *Egy regény regénye* lapjain e gátlásokkal és feloldhatatlan ellentmondásokkal küszködő kommunista-individuum sajátos — értelmiségi — típusának az erkölcspszichológiája körvonalazódik a leghatározottabban, s jobbára a szellemi/etikai önarckép ismerveivel.

„A történelem kíméletlen törvényeire, amint azok a gyakorlatban, szemük előtt manifesztálódnak, az ilyen emberek úgy reagálnak, mint valami őket érő durva sérelemre, és örökös nosztalgiájuk — örökös, mert szükségképpen mindig nosztalgia marad — találni egy olyan pozíciót, ahonnan tevékenyen kapcsolódhatnak bele azoknak az erőknél a harcába, melyekkel — belül — nem tudnak nem ellenzékként állni szemben, még akkor sem, ha felismerik, hogy pillanatnyilag viszonylagosan a történelemnek leghaladóbb erői” — objektiválja egy helyütt az emlékirat ezt

az ellentmondásos értelmiségi-forradalmári erkölcspszichológiát, miközben nemcsak a *Don Quijote útjai* (1938) „disszidens individuumának” érzelmi/erkölcsi megosztottságára asszociáltat, hanem igen egyértelműen arra is, hogy ez a megosztottság/meghasonlottság, az alapjait tekintve, *objektív* karakterű: a „történő történelemnek”, a korabeli Szovjetunióknak mint *egyetlen* szocialisztikus államnak a látványával feltételezett.

Az értelmiségi forradalmárnak e „disszidens” — erkölcsi és esztétikai érzékenységgel „előrefutó” — típusa egyrészt morális kötelességének érzi az olyan-amilyen, de mégiscsak *egyetlen* győztes forradalom mindennapi küzdelmében való *személyes* részvételt, a *tevékeny* erkölcsiség felmutatását. Ugyanakkor azonban nem kevésbé erőteljes az ellenkező előjelű — passzivitásba taszító — erkölcspszichológiai imperativusa sem: lehetséges, hogy e posztforradalmi forradalom politikai valósága a humanizmus *majdani* megvalósításának eszköze és jelenbeli *egyetlen* letéteményese, de épp mint pillanatnyi, *jelenbeli valóság*, rettenetes ellentétben áll saját immanens célkitűzésével, azzal a céllal, melynek megvalósítására törekszik... Tehát: jelen valóságával — taszító! Illetve, ahogy e paradoxális, egyidejűleg vonzó/taszító erkölcspszichológiai imperativust az *Egy regény regénye* másutt első személyben is megfogalmazza: „... én igenlem a célt, melyet a Szovjetunió képvisel, de nincs a világon, nincs a világtörténelemben még egy korszak, melyben az »igen« annyira telve lett volna benső ellentmondással, mint a mai (harmincas évekbeli, B. I.) forradalmár igent mondása. Egy igenlés ez, melynek szüntelenül élő, szüntelenül érezhető lelke, legbenső pátosza az a paradoxon, hogy m a kívánom, akarom, kell s akarni akarom azt, amit egyébként, ha emberi s erkölcsi szempontok nem köteleznének, épp emberi és erkölcsi okokból a pokol fenekére kívánnék.”

Nézzük, végezetül, milyen adalékkal szolgál az *Egy regény regénye* az említett harmadik egyéniség-típus, a harmincas évek exkommunikált forradalmárának az erkölcspszichológiájához. Konkrétabban: ama tragikus benső demoralizálódás pszichikai rejtélyéhez, melyet sokáig Visinsz-kij maestro „igazságszolgáltatási” rendszerének brutalitásával, a „vallo-mások” *fizikai* kikényszerítésével magyaráztak csupán vagy elsősorban.

Buharin tragikus sorsának beleérző kommentárja fedi föl e demoralizálódás *kezdeti* pszichikai okát. Amikor az első *nyilvános* ütés éri — a *Pravdában* felszólítják a nem létező bűnök bevallására —, Buharin még az *Izvesztyija* főszerkesztője, legalábbis formálisan. A Politbüroból ugyan már kibuktatták, s a Komintern elnöki tisztsége is már csak emlék — de mégis, a közéletben van még, s a nevét viselő lapban, ha rajta múlna, ízeire szedhetné szét a *Pravda* összes koholmányát. Vagy legalábbis, alapvető emberi büszkesége és morális tiltakozása jeléül, fakép-nél hagyhatná az *Izvesztyiját*, ezt az utolsó maradék-posztot. S mégse teszi, mégse *teheti* mindezt — egy sajátságos, egész morális szubjektivitását hatalmában tartó *hűség* önkéntes foglyaként: „... első spontán

reakciója az kellene, hogy legyen, hogy egyszerűen (...) bevágja maga mögött az ajtót, és odadobjon mindent... Ez volna az egyetlen emberi, normális és őszinte. Illetőleg: egyetlen normális, de nem osztatlanul őszinte. Bármennyire is igazság az ő igazsága, nem állhat ki mellette, ha ezzel elszakad a párttól. Mert akik csúfot űznek belőle, akikkel szemben áll, azok az ő pártja, az ő forradalmának, az ő ügyének, igen, mégis az ő ügyének a letéteményesei. Nem fordíthat nekik hátat anélkül, hogy ne szakítson mindazzal, amiért tizenhatéves kora óta él." Azok viszont, akik az exkommunikálást megkezdték, nagyon is tehetséges és tudatos — erkölcspszichológusok: *tudják*, hogy e nemcsak eszmei, de erkölcsi/érzelmi kötődés és maximális hűség micsoda hatalmas démona is lehet a tisztességes kommunistának! Tovább kreálják tehát a helyzeteket, melyek végsőkéig megalázzák a kiszemelt hűséges áldozatot, s megfosztják minden emberi méltóságától: politikai hullaként nyilvánosan felravatalozzák, és tovább játszatják vele az *Izvesztyija* főszerkesztőjének a szerepét...

A kiközösített kommunista-individuum erkölcsi dezintegrálásának e pszichikai folyamatát, illetve e folyamat további alakulását, kiteljesedését és kulminálását az *Egy regény regénye* Radek és Pjatakov szomorú példáján mutatja ki teljes plaszticitással. Ugyanarra a *hűségre* számítva perfidül, mint Buharin esetében is, az „igazságszolgáltató” masinéria e két újabb kiszemeltet a Zinovjev—Kamenyev-pör idején — a mocskoló-dók legelső sorába löki. Annak ellenére — pontosabban: épp amiatt! —, hogy Zinovjevnek és Kamenyevnek hosszú éveken át meghitt barátai voltak... Miután pedig sikerül ez az *első* megszarolásuk — a mocskoló-dó cikkek megíratása —, akkor már zavartalanul folyhat a mocskoló-dók bemocskolása és teljes demoralizálása is. Hiszen: „Milyen jogon hivatkozhatnának bármiféle erkölcsre olyan emberek (ti. Radek és Pjatakov, B. I.), akik elárulták közeli barátaikat, egész múltjukat és magukat? Miután az ember így megbecstelenítette saját magát, élhet-e benne még valamiféle erkölcsi szenvedély és érezhet-e egyebet, mint azt, hogy minden időkre elvesztette a csatát és önmagát?” — A tragikusan derékba tört forradalmársorsok beható elemzésével az *Egy regény regénye* végül is eljut az általánosításhoz: „Ezeket az embereket nem a börtön és nem a véget nem érő kihallgatások törték így össze; semmiféle börtön, se kínvallatás ezt elérni nem tudta volna. Hogy úgy jelentek meg a bírósági tárgyaláson, mint siralmas és nemegyszer visszataszítóan siralmas kísértetei a múltnak, akaraterő és cél nélkül, és hogy egész az utolsó percig (...) egy pillanatra se kapott hangot valami, ami emlékeztetett volna lázadó dühre vagy legalábbis élő ember valamiféle normális reakciójára, ehhez az kellett, hogy még mielőtt börtönbe és bíróság elé kerültek, elvegyék tőlük az élethez való akarataikat, megfosszák őket büszkeségüktől, céljaiktól és minden önérzettől. (...) Már úgy kerültek börtönbe, hogy előbb hosszú éveken keresztül erkölcsi kelepcebén kellett élniök. Megaláztatás, kikény-

szerített hazugságok, rájuk parancsolt képmutatás és erkölcsi öngyilkosság: mindezt egész sor cselekedettel el kellett követniök, önmaguk előtt kellett becstelenné válniuk épp azért, mert mindennek alávetették magukat ők, a forradalmárok. Tervszerűen olyan rendszabályokat alkalmaztak velük szemben, olyan helyzetekbe hozták őket, amelyekben nem volt lehetséges, hogy egyetlen őszinte szót is írjanak vagy mondjanak és hogy valamiképp megőrizték emberi méltóságukat — a börtönek, a pereknek és a fizikai megsemmisítésüknek ezek voltak az előkészületi munkái. Ami a bebörtönzésük előtt történt velük, az könnyítette meg annyira Visinszkij dolgát, az tette lehetővé, hogy Visinszkijnek a vádlottak legkisebb erkölcsi ellenállásától se kelljen tartania és hogy látszólag tökéletes politikai és erkölcsi fölényvel élvezze az ékesen szóló ügyésznek a szerepét (...) ide jutnak, és ilyenekké válnak — hazugok, gyilkosok, árulók, reménytelen bűnbánók, ember-hulladékok, akik siratják és maguk hangsúlyozzák gyalázatukat — ilyenekké lesznek és kell lenniök mindazoknak, akik valamit másképp akarnak, akik jobban akarják tudni vagy tenni azt, amit tud és tesz a Hatalom, az Állam, a Vezér, azaz a Gondviselés.”

Mint látjuk, az *Egy regény regénye* szerzője a kirakatpörök tragikus áldozatainak demoralizálódását elemezve erkölcspszichológiailag kétségtelesenül *adekvátan* fejtí meg a rejtélyt, ami Camus a hóhér paradoxális, *áldozat* általi fölmagasztalásának nevezett, s amit majd, a maga teljességében, csak Artur London zseniális *Vallomása* demisztifikál a prágai tavasz előestéjén.

3. A távlatot nyitó erkölcsfilozófia és normatív etika

Az *Egy regény regényében* kibontakozó erkölcsszociológia valóság s a korabeli individuum néhány lényeges erkölcspszichológiai sajátosságának sinkói körképe immanens módon már tartalmazza azt a kritikai állásfoglalást is, amellyel a szerző e két erkölcsi valóságzférához viszonyul. Más szóval, e körképből már eleve és természetesen „kiszól” a szerző erkölcsfilozófiai és normatív-etikai viszonyulásának néhány tartalmi eleme. Az például, hogy milyen társadalmi, politikai és jogi valóságot tart elengedhetetlenül szükségesnek ahhoz, hogy a győztes forradalom országában másrmilyen legyen a közerkölcs, mint amilyen volt a harmincas évek Szovjetuniójában; hogy milyen alapvető erkölcsszociológiai feltételek és viszonyok meglétét látja szükségesnek a szocialista állampolgárok és a kommunista-individuumok tömeges demoralizálódásának elkerüléséhez; hogy milyennek véli erkölcs és politika legalább *viszonylagos* harmonizálásának lehetőségét a sikerrel megvívott fegyveres forradalom utáni mozgalomban; hogy milyen individuális-erkölcsi erényeket affirmál, s milyeneket vet el stb.

S az eddigiekből nyilván fölsejlett már az is, hogy a zárt rendszerrel sohasem merevült, de rendszeresen kidolgozott szak-tudománnyá se fejlődött sinkói magánetika *tartalmi* jegyei mellett milyen alapsajátságok jellemzik e magánetikai viszonyulás *szellemiségét* is.

Utóbbi szempontból nyilván két alapvonás tűnt szembe máris: a történelmi-materialista/marxista, illetve humanisztikus jelleg. A sztalinai társadalmi rendszer felszín alatti, szociológiai valóságának, továbbá a rendszer történelmi örökségének és korabeli világpolitikai helyzetének állandó szem előtt tartása meggátolta ugyanis Sinkót abban, hogy a sajátágosan eltorzult sztalinista „morált” etikai idealizmussal, mint önmagában vett és önmagában eltorzult, pusztán-erkölcsi fenomént vizsgálja. Másrészt viszont, az *Egy regény regénye* megírása előtt és után kialakult életmű-részletekre is olyannyira jellemző humánus emberszemlélete ezúttal is meggátolta őt abban, hogy az erkölcsi szubjektum eltorzulásaiért magát az embert és csakis az embert tegye felelőssé és kárhóztassa egy abszolutisztikus, emberfeletti és szemellenzősen erkölcsösbszi normatív-etikai platformról. Nem az ember a gonosz, aljas, megalkuvó és képmutató, hanem az élet, melyet élnie kell — visszhangzik az emlékirat erkölcskritikai reflexióiból az egész életmű egyik központi vezérmotívuma, s ez a szenvedélyes meggyőződés humánus melegséget áraszt a dermesztőben embertelen sztalinai valóság erkölcsileg is dezintegrált tömegáldozatai felé.

Ami a sinkói erkölcsszociológiai és erkölcsszociológiai reflexiók eddigi vázlatából már impliciten kitént, arra most nem, csupán arra térnénk ki befejezésül, ami esetleg újabb vonásokkal is gazdagíthatná erkölcsfilozófiai és normatív-etikai viszonyulásának rajzát.

Előbbi szempontból néhány olyan általánosítást kell kidomborítani, amely az emlékiratban erkölcs és politika győztes forradalom utáni viszonyára vonatkozik.

Legáltalánosabb kiindulópontként itt mindenekelőtt a fatalisztikus történelmi és etikai determinizmus sinkói *elutasítását* kell számba venni. A posztforradalmi forradalom olyan szemléletének elutasításáról van szó, amely minden negatívumot, politikai és erkölcsi baklövést, bűnt és szörnyűséget, mely a győztes forradalom országában megtörtént, bekövetkezett — csak azért, mert *ott* történt meg és következett be — százszázalékos „történelmi szükségszerűség” megnyilvánulásának minősíti. *Csak* így lehetett és nem másként! A negatívum — a Történelem negatívuma, s egy „magasabb”, „dialektikus” szinten majd ez is — pozitívummá válik! — Sinkó egy helyütt a témához illő epességgel állapítja meg e fatalizmusról: „A dialektikának ez a fajtája, isten bocsássa meg bűnömöt, engem felháborít. Ez az az embertelen középkori logika, mely abból, hogy van pestis és tetű, arra következtet, hogy azok is az ember javát szolgálják, mert ha nem így volna, akkor isten nem teremtette volna a tetűt és nem engedné meg a pestist, egyszerűen a pestis és a tetű léte bizonyíték amellelt, hogy lenniük kell és hogy jó, hogy vannak. Megbor-

zaszt, ha mai poklokra alkalmazva (kommunisták szájából hallom ezt az ember iránt kegyetlen, istenféltő logikát.”

Az *Egy regény regénye* általánosabb erkölcsfilozófiai tételének származhatóságát továbbá az is, amellyel szerzőnk — voltaképp az 1938-as *Don Quijote útjait* parafrázálva — disztinkciót teremt individuális erkölcs és történelmi/politikai erkölcsiség között: az egyén, csak az egyén reagál és reagálhat erkölcsi nüanszokra is, a történelmi erők viszont mindig sommásan járnak el; az egyén differenciáltabb igazságérzettel bír, s olykor épp ezért képtelen részt venni a történelmi igazságtevésben, míg a forradalmi osztályharc és forradalmi önvédelem a fegyveres győzelem után sem lehet más, mint közömbös az árnyalatokkal szemben s egyes konkrét esetben éppen ezért igazságtalan is, ám épp *ilyen áron* tesz igazságot, történelmi igazságot, *ilyen áron*, de *csinálja* a történelmet, történelmi előrehaladást...

Íme, látszólag két összebékíthetetlen erkölcsfilozófiai tétel! Az első a történelmi amoralitás „dialektikus” kimentetése *ellen* szól, ez utóbbi viszont épp a történelmi amoralitás *felmentését* szolgálja? — Az *Egy regény regénye* tépelődő lapjain találunk helyeket, ahol a szörnyűséges „történi történelemmel” birkózó szerző az egyik, másszor meg inkább a másik tétel felé hajlik a történészek kommentárjában.

Eközben egy alkalommal már-már akceptálja, megérti — ha ő maga különösképp nem is helyesli — még azt is, hogy a győztes forradalom politikája — épp a győzelem megvédése, biztosítása és továbbvitele érdekében — nem zárkozhat el mereven „Machiavelli zseniális józansága”, illetve az „ügyességet, alkalmazkodást, ravaszságot, szívósságot és kompromisszumok hosszú sorát” követelő újabb keletű machiavellizmus elől sem. Hisz enélkül a posztforradalmi forradalom „trisztáni gyönyörű halálba” is torkolthatna...

Amit azonban e vívódás közben semmiképp se tud akceptálni, az mindenekelőtt az, hogy a forradalom győzelme utáni forradalmi politikának — úgymond „történelmi szükségszerűségből” — magáévá kell tenni az osztályharc hírhedt, semminemű erkölcsi skrupulust nem ismerő soreli elvét, miszerint az erőszakot és az emberi áldozatokat a forradalomban is ugyanúgy kell értelmezni, mint a legközönségesebb háborúban, ti. pusztán a *hatékonyság* szempontjából... S mivel ezt Sinkó semmiképp se tudja akceptálni, képtelen kiegyezni azzal a korabeli önáltató és erkölcsi bénaságba szenderítő tétellel is, hogy a győztes forradalom, pusztán a fegyveres győzelmével és a hatalomátvétellel quasi „tárgyalanná” teszi az egyéni erkölcs és a politikai szükségletek között mindaddig, a fegyveres forradalom *előtt* még természetesen fennálló konfrontálódást és konfliktusos viszonyt.

Erkölcs és politika *nem* lépett idillikus frigyre a győztes forradalom országában sem: ez az a minimum, amelyről az *Egy regény regénye* szerzője nem tud lemondani még a mindent-megmagyarázás, mindent-

megideologizálás szubjektív kényszerének a pillanataiban sem. Olyankor sem, amikor a Ikorabeli Szovjetunióknak mint *egyetlen* szocialisztikus államnak a történelmi tényével szembesül maga is.

De nemcsak erről az alapvető erkölcstörténeti igazságról képtelen lemondani. Mint vérbeli, szenvedélyes moralista — ama *Sollen* „démonával” a kétségbeesés legreménytelenebb pillanataiban is tovább-űzött ember —, nem tud e tény rezignált nyugtázásába se beletörődni; a *változtatás* nosztalgijája, termékeny utópizmusa alapvető erkölcsfilozófiai credóként fogalmaztatja meg vele, hogy erkölcs és politika „halhatatlan szövetségének” megvalósítása, a politika „összhangba hozása” az erkölccsel — az ifjú Robespierre ilyen tárgyú, XVI. Lajoshoz intézett híresen-naiv beadványa óta megmaradt naivitásnak, ám a hit abban, hogy ez a nevetségesen balga remény egyszer valósággá lehet és valósággá *kell* lennie: ez a hit éltetett ez idáig minden forradalmat és forradalmárt...

Nézzük legvégül, a kommunista individuum milyen, az eddigiekben még nemigen érintett főbb erkölcsi sajátosságait affirmálja, illetve utasítja el az *Egy regény regénye*.

Az ilyen individuum *gyakorlati* erkölcsiségének alapvető jellemzőjét az emlékirat egy helyütt axiomatikus tömörséggel határozza meg: „Kommunitásnak lenni mégis főleg azt jelenti, hogy az emberben él a harci készség, mert él benne a hit olyan világ lehetőségében, melyben majd valami, ami eddig mindig volt, véget ér, aminek majd véget lehet vetni, hogy a kezdetét vehesse valami, ami addig még nem volt.” Vagyis, a kommunista erkölcsiség alapvető pozitívuma ezek szerint a *harci készség*, mely arra a hitre alapul, hogy az elnémíthatatlan emberi „Sollen”-nak, a szakadatlanul jobbat és igazságosabbat sóvárgó emberi igényességnek *van* történelmi értelme, mert *van* lehetősége az objektiválódásra.

Épp e sinkói hit zárja ki aztán a kommunista-individuum szellemi/etikai sajátosságai közül az *erkölcsi konformizmust* mint a győztes forradalomnak quasi „használó” egyéni „erényt”. A mély értelmű axiómájára variálva, miszerint „Nem könnyű forradalmárnak lenni a győztes forradalom országában”, Sinkó ugyanis szenvedélyesen *kétségbe vonja* a nézetet, hogy a forradalom győzelme *előtt*, a kapitalista világban a kommunista-individuum forradalmiságának egyebek közt a kritikában és az ellenzéki magatartásban kell megnyilvánulni, a forradalom győzelme *után* viszont épp ellenkezőleg, a legmesszebbmenő konformizmusban... A hit, hogy a történelmi küzdelemben semmi sincs olyan szent, amit történelmi erőfeszítéssel ne lehetne tökéletesíteni, ez fogalmaztatja meg az emlékirat szerzőjével az alapvető, önmagában már a feleletet is tartalmazó szkeptikus és konformizmusellenes kérdést: „vajon biztos-e, hogy ha az ember minden spontán emberit láncra ver, ez az emberi átalakulás, ez a belső performáció végül is nem az emberinek a deformációja-e?”

Jellemző azonban, hogy az *Egy regény regénye* a forradalom győzelme *utáni* forradalmári nonkonformizmust csak addig affirmálja kommunista

erkölcsi erényként, amíg — nem csap át az ellenzékiiségbe. Elvetve a kanti szándék-etikát, miszerint a cselekvés egyetlen erkölcsi kritériuma a jó, igazságos, humánus stb. *intenció*, Sinkó az adott *valós helyzet* követelményei és lehetőségei szerinti forradalmári cselekvést tartja a kommunista erkölcsiség döntő ismérvének. A Lenin ellen annak idején opozícióba kerülő egykori forradalmárok példáján kimutatja, hogy függetlenül az eredeti intenciók tisztességességétől, a forradalom reális lehetőségeivel és igényeivel nem számoló ellenzékiiség a legnemesbb szándékok tragikus ellentétébe is átszaphat: minden harcnak megvan a maga logikája, az egyes ember, a harcos individuum valamennyi lépése, szubjektív szándékától függetlenül, messzemenően meghatározza a következő lépést is, s alkki egyszer a valóság reális igényeivel és lehetőségeivel ellentétes úton indul el, a végén ott találhatja magát az ellenforradalmi táborban, vagyis, az eredetileg maximálisan etkíus egyéni szándék is a legmélyebb amoralitás vízeire sodorhatja a nonkonformista kommunista forradalmárt... Azonban erre az alapvetően *helytálló* etikai tételre variálva, az *Egy regény regénye* szerzője nem tulajdonít kellő figyelmet a jelenségnek, hogy a sztalinista „normatív etika” a rá jellemző manipulatív módon ezt az egyébként helytálló igényt is ügyesen felhasználta önnön apologetikájának kiépítésére és megszilárdítására, *minden*, még a legkisebb kritikai distanciára is rásütve a képtelenséget, hogy feltétlenül és „törvényszerűen” — „az ellenség malmára hajtja a vizet”...

Szerzőnk azonban nemcsak az ellenzékiiséggel határos kritikai magatartást, de az apologetikával azonos maximális odaadást se sorolja a posztforradalmi forradalmár lehetséges normatív-etikai értékei közé. Például a német írók moszkvai munkaközösségében kirobant egykori Nietzsche-vitájára emlékezve, idézi a *Morgenröte* egyik aforizmáját, mely annak idején valóságos megbotránkozást váltott ki — paradoxális aktualitásával! — a moszkvai német kommunista írók között: „Van egy fajtája a rajongó, végsőkéig menő odaadásnak egy személlyel vagy párttal szemben, mely elárulja, hogy titokban fölényben érezzük magunkat vele szemben és emiatt haragszunk magunkra. Mi mintegy önkéntesen megvakítjuk és büntetjük magunkat azért, mert túl jól látott a szemünk.” Másfél évtized távolságából aztán az autentikus moszkvai naplónak e részletét kommentálva, az *Egy regény regénye* szerzője fölfedi e forradalmári erénnyé emelt „önkéntes vakság” teljes történelmi tragikumát: „Légió azoknak a legjobbaknak a száma, akik — tragikusan — a forradalomhoz, az emberhez, s az ember nagy reményéhez való hűség megőrzésére más módot nem találtak és — akkor — nem is találhattak, mint »önkéntes vakság« árán szükségesnek, forradalminak és jónak vallani mindent, ami a Szovjetunióban történik. Azért, mert a Szovjetunióban [az akkor egyetlen szocialisztikus államban, B. I.] történik. Ez az önkéntes vakság olyan szellemi öncsonkítással járt együtt és a szellemi, vagyis az emberi élet megnyomortításának olyan orgiájává fajult, amilyenről Nietz-

sche-nek halovány sejtelve se lehetett. Ő csak az önkéntes vakság szubjektív pszichológiai okait látta, de mit sem tudott arról, hogy adódhat olyan politikai konstelláció, melyben a forradalmár, épp azért, mert nem szabad kétségbeesnie, épp azért, mert meg akar maradni forradalmárnak, teljes embernek, nem tud mást tenni — nemcsak pszichológiai, hanem erkölcsi okokból se tud mást tenni —, mint nap nap után lebunkózni magában az erkölcsi lázadást, a bíráló és világos gondolatot. Lebunkózni magában, fáradhatatlanul s mindaddig, míg csak vagy őt magát is, fizikailag is halálba küldik, vagy pedig életben marad s ez talán a siralmasabb tragédia: minthogy éveken keresztül rendszeresen és sikeresen ölt meg magában minden önálló, spontán egyéni felbuzdulást és gondolatot, már küzdelmébe se kerül, már nem is fáj neki, sőt már teljes szívvel forradalmi ideálnak hirdeti az embert, aki még nem ember, hanem deformált, aszkétikusan mindent eltűrő, mindent helyeslő és mindenre kész párttisztviselő.”

Az ellenforradalmiságba (is) átszapható ellenzékiesség és e szörnyű tömegtragédiába torkolló „önkéntes vakság” között a sinkói magánerkölcsiség egy közbülső normatív-etikai értéket szorgalmaz. Miután felismeri, hogy az oppozíciós forradalmárok trockiji táborra sem mentes *ugyanattól* a hívő fanatizmustól, a *minden* áldozatra kész belső lobogástól és maximális odaadástól, amely — az „önkéntes vakság” logikus következményeként — a sztalin machiavellizmust is jellemzi, az *Egy regény regénye* szerzője hitnek és szkepszisnek, odaadásnak és éber kritikai viszonyulásnak a dialektikáját vallja magánerkölcsi credójául.

S ma már tudjuk, hogy ez a „magánerkölcsi” hitvallás mennyire *többet* jelent, mennyire *többet* ér holmi privatisztikus lelki üdvösség szende fél-tésénél!

*

Szakmai közhelynek számít a sztalinizmus marxista kritikairodalmában, hogy ezt a szörnyűséges történelmi fenomént adekvát módon nem lehet *egyetlen* részfenomén segítségével megmagyarázni és kritikailag értelmezni. A sztalinizmus nem *csak* gazdasági, *csak* jogi, *csak* pszichikai stb. jelenséget képviselt már a harmincas években sem, hanem a szervesen összefüggő alap- és felépítményjelenségek egész komplexumát. S *ilyen* összefüggésben és egyebek között: erkölcsi fenomént is.

Az elmondottak alapján nem tartjuk kétségesnek, hogy az *Egy regény regénye* e marxista kritikához épp azzal járult hozzá a legsikeresebben, hogy a lapjain körvonalazódó sztalinista „morált” maga sem nyilvánítja a rendszer egyetlen ismérvének s nem is vezeti azt vissza önmagára, az erkölcsiségre mint olyanra: az erkölcszociológiai alapjaiban, vagyis *gyökeresen* eltorzult moralitást a rendszer *egyéb* valóságsszféréival összefüggésben, s azok dialektikus *következményeként* szemléli és szemlélteti.

Eközben pedig sugalmaz egy történelmi alternatívát is, mely a sztalinista „szocializmus-modell” *ellenében* reális biztosítékot ígér e szörnyűséges „közerkölcs” társadalmi/gazdasági és jogi alapjainak likvidálása tekintetében is.

1954/55-ben, a moszkvai és párizsi napló rekonstruálásának évében szerzőnk még nem nevezte ezt az alternatívát öngazgatói szocializmusnak. Nem nevezte, s nem is nevezhette, mert a terminus akkortájt még nem is volt közforgalomban. Azonban az államkapitalista és bürokratikus-centralista sztalin etatizmus marxista kritikájával, az ön-tevékenység, az erkölcsi önaktivitás lehetőségétől rendszerbeli viszonyokkal és állapotokkal megfosztott korabeli ember tragikus pozíciójának feltárással az *Egy regény regénye* mégiscsak igen egyértelműen és időállóan tanúsítja, hogy *milyen* alternatívára is tette föl szerzője egész életművét és életét.

PILÁTUS A KRÉDÓBAN

(*Sinkó Ervin filozófiai odisszeája*)

RADNÓTI SÁNDOR

Mit oltalmazunk, nincs jelen, azt most már támadóink védik.
József Attila

A názáreti ember ezt mondta: „Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. Mindaz, aki az igazságból való, hallgat az én szómra. Monda néki Pilátus: Micsoda az igazság?” Sinkó Ervin jól ismerte ennek a bírósági tárgyalásnak a lefolyását, s olykor János evangéliuma nyomán idézte is a pör szenzációs fordulatát, amikor hirtelenjében bizonytalanná vált, hogy ki ítél és kire száll az ítélet. Nem tudható, hogy magában az Újtestamentumban figyelt-e föl rá, vagy pedig fiatal kora fontos bölcselőjétől, Nietzschétől örökölte a figyelmet, aki az egész szent szövegben ezt a kérdést tartotta egyedül méltónak a figyelemre. Bárhogy legyen, a kis párbeszédbe zárt két magatartás, beállítottság ellentéte végigkísérte Sinkó Ervin egész pályáját: művének alapeszméje, cselekedeteinek dilemmája volt.

Az utak elején áll-e az igazság, amelyre mint előzetes hitre vagy előzetes tudásra rá lehet mutatni, az igazság a *logosz*, akár mint isten hússá vált igéje, egyfia, akár mint világész, világtörvény? Vagy pedig az igazság kérdés és feladat, amelynek semmilyen előzetes garanciája nincs, csak előzetes feltétele, az a beállítottság, amely kérdezi és szabadon kérdezi,